

OBSAH

Předmluva	3
-----------------	---

KAPITOLA I.

Úvod do studia sídel středověkých společenských elit - hradů, zámků a tvrzí	7
---	---

1. Hrad, zámek a tvrz ve středověké společnosti, metody jejich studia	7
---	---

1.1. Metody studia šlechtických sídel	7
---	---

1.1.1. Historické pojetí	7
--------------------------------	---

1.1.2. Kastelologické či technické pojetí	8
---	---

1.1.2.1. Charakteristika	8
--------------------------------	---

1.1.2.2. Kastelologická periodika	9
---	---

1.1.2.3. Kastelologické konference	11
--	----

1.1.3. Hodnocení historického a kastelologického přístupu	11
---	----

1.2. Problematika terminologie spjaté se sídly středověkých společenských elit	13
--	----

1.2.1. Hradiště (nebo hradisko)	13
---------------------------------------	----

1.2.2. Hrad	14
-------------------	----

1.2.3. Hrádek	15
---------------------	----

1.2.4. Tvrz	15
-------------------	----

1.2.5. Tvrziště	16
-----------------------	----

1.2.6. Zámek	17
--------------------	----

1.2.7. Zámeček	18
----------------------	----

1.2.8. Panský dům, rytířské sídlo	18
---	----

1.2.9. Rezidenční dvůr (dvorec)	18
---------------------------------------	----

1.2.10. Týn	18
-------------------	----

1.2.11. Kostelec	19
------------------------	----

1.2.12. Pevnost	19
-----------------------	----

1.2.13. Kaštieľ	19
-----------------------	----

1.2.14. Kurie	19
---------------------	----

1.2.15. Základní literatura k terminologické problematice	20
---	----

1.3. Organizace sdružující zájemce o sídla středověkých společenských elit – Klub Augusta Sedláčka	20
---	----

KAPITOLA II.

Prameny ke studiu hradů, zámků a tvrzí	22
--	----

2.1. Písemné prameny	22
----------------------------	----

2.1.1. Prameny diplomatického charakteru	22
--	----

2.1.2. Vyprávěcí prameny (kroniky)	22
--	----

2.1.3. Urbáře	22
---------------------	----

2.1.4. Různé popisy panství související obvykle s obchodními a finanč- ními transakcemi	24
--	----

2.2. Kartografické prameny	26
----------------------------------	----

2.2.1. Starší mapy	26
--------------------------	----

2.2.2. Tzv. první josefské vojenské mapování	26
--	----

2.2.3. Mapy stabilního katastru	27
---------------------------------------	----

2.3. Ikonografické prameny	28
----------------------------------	----

2.3.1. Nejstarší vyobrazení sídel středověkých elit	29
---	----

2.3.2. Dílo Jana Willenberka (též Willenberger, Willenberg, dále bude jméno uváděno pod první formou) a dalších rytců 17. a 18. století	31
2.3.3. Soubory vyobrazení středověkých hradů, zámků a tvrzí ovlivněné romantismem.....	32
2.3.4. Obrazové soubory hradů a zámků z 2. poloviny 19. století	36
2.3.5. Ilustrace historické a historicko-vlastivědné literatury	39
2.3.6. Pohlednice jako ikonografický pramen.....	39
2.3.7. Jednotlivá vyobrazení hradů, zámků a tvrzí v různých sbírkách.....	39
2.4. Plány	39
2.5. Hmotné prameny.....	40
2.5.1. Různé předměty a jejich pozůstatky.....	40
2.5.2. Samotný objekt hradu, zámku a tvrze	41
2.5.3. Epigrafické památky	45

KAPITOLA III.

Literatura vztahující se k hradům, zámkům a tvrzím a její vývoj.....	46
3.1. Nejstarší práce zmiňující se o sídlech středověkých společenských elit	46
3.2. První soustavnější údaje o šlechtických sídlech ze 17. a 18. století	47
3.3. Šlechtická sídla v historicko-statistických topografích konce 18. a počátku 19. století	49
3.4. Romantické práce věnované jen šlechtickým sídlům.....	50
3.5. Práce o středověkých šlechtických sídlech založené na kritické historiografii	53
3.6. Počátky archeologického bádání zabývajícího se hradišti a hradů	63
3.6.1. První archeologické práce	63
3.6.2. Průkopníci vědeckého zkoumání hradišť a hradů	63
3.6.3. Meziválečná archeologie	64
3.6.4. Středověká archeologie po roce 1945.....	65
3.6.5. Počátky archeologického studia hradů a tvrzí.....	66
3.6.6. Rozvoj středověké archeologie v posledních desetiletích 20. století.....	67
3.7. Šlechtická sídla a památková péče	72
3.7.1. Počátky památkové péče a první soupisy památek.....	72
3.7.2. Soupisy památek v Čechách po roce 1945	73
3.7.3. Soupisy památek na Moravě	74
3.7.4. Soupisy památek na Slovensku	74
3.7.5. Zaniklé hrady, zámky a tvrze	75
3.7.6. Články v časopisech vydávaných orgány památkové péče.....	75
3.7.7. Umělecko historické rozbory šlechtických sídel	76
3.8. Údaje kastelologického charakteru v pracích vlastivědného a regionálního charakteru	78
3.8.1. Soubory vlastivědných prací.....	78
3.8.2. Jednotlivé vlastivědné monografie.....	80
3.9. Další literatura přinášející kastelologické informace	82
3.9.1. Turistická literatura.....	83
3.9.2. Pověsti hradů a zámků.....	85
3.9.3. Kastelologické údaje v dendrologické literatuře.....	87
3.9.4. Schematismy velkostatků	87

3.9.5. <i>Obrazové publikace</i>	87
3.9.6 <i>Mapy hradů a zámků</i>	89
3.10. <i>Nové knižnice věnované šlechtickým sídlům</i>	89
3.11. <i>Soupisové práce</i>	90
KAPITOLA IV.	
Problematika hradišť	92
4.1. <i>Charakteristika</i>	92
4.2. <i>Neolitická a eneolitická hradiště</i>	93
4.3. <i>Hradiště doby bronzové</i>	96
4.4. <i>Hradiště doby železné</i>	97
4.4.1. <i>Staroláténská doba</i>	97
4.4.2. <i>Keltská opevnění</i>	97
4.5. <i>Vliv římské vojenské hranice</i>	99
4.6. <i>Slovanská hradiště doby hradištní</i>	100
4.6.1. <i>Charakteristika a význam slovanských hradišť</i>	100
4.6.2. <i>Starohradištní opevnění</i>	101
4.6.3. <i>Středohradištní opevnění</i>	102
4.6.4. <i>Mladohradištní opevnění</i>	109
4.7. <i>K problematice podoby obydlí pravěkých a raně středověkých privilegovaných vrstev</i>	113
KAPITOLA V.	
Inspirační zdroje výstavby hradů v západní Evropě	115
5.1. <i>Historické podmínky vzniku hradů</i>	115
5.2. <i>Charakteristika staveb římského limitu</i>	115
5.3. <i>Co jsou falce?</i>	118
5.4. <i>Okolnosti vzniku prvních západoevropských hradů</i>	121
5.5. <i>Transformace pevnostní architektury „limes romanus“ do podoby prvních hradů – „motte“ a donjon</i>	122
5.6. <i>Další vývoj „donjonového“ hradu</i>	127
5.7. <i>Vývoj od donjonu ke kastelu</i>	130
5.8. <i>Vývoj hradů na území Východofranské říše</i>	135
5.9. <i>Změna věže z obytné stavby ve stavbu jen obrannou</i>	137
5.10. <i>Štaufská hradní architektura v Říši, jižní Itálii a na Sicílii</i>	138
5.11. <i>Kastely v Pobaltí</i>	141
5.12. <i>Plášťové hrady</i>	143
KAPITOLA VI.	
Vývoj od hradiště k hradu v českých zemích	145
6.1. <i>Podmínky pro budování hradů v našich zemích</i>	145
6.2. <i>Kdy u nás mohly vzniknout hrady (a tvrze)</i>	146
6.3. <i>Vlivy hradišť na výstavbu našich nejstarších hradů</i>	148
6.3.1. <i>Mladohradištní opevnění a nejstarší hrady s obvodovou zástavbou</i>	148
6.3.2. <i>Šlechtické dvorce</i>	150
6.4. <i>Pronikání jednotlivých prvků západoevropské hradní architektury do českých zemí</i>	154
6.4.1. <i>Budování prvních obytných věží v opevněních hradištního charakteru</i>	154

6.4.2. Tzv. „hrady přechodného typu“	160
6.5. Nejstarší zděné románské hrady u nás	163

KAPITOLA VII.

Středověké hrady a problematika jejich typologie	167
7.1. Význam hradů ve středověké společnosti.....	167
7.2. Typologie hradů	168
7.2.1. Podstata hradní typologie	168
7.2.2. Počátky hradní typologie.....	169
7.2.3. Pokusy aplikovat Schuchhardtovu teorii na českou a moravskou hradní architekturu	170
7.2.4. Hradní typologie a čeští badatelé	170
7.2.5. Vznik současné hradní typologie.....	174
7.3. Soudobá hradní typologie.....	176
7.3.1. Tzv. „přechodný typ“	176
7.3.2. Tzv. „kolonizační provizorium“.....	176
7.3.3. Hrad s obvodovou zástavbou.....	177
7.3.4. Francouzský kastel.....	185
7.3.5. Bergfritový typ hradu.....	190
7.3.6. Hrady palácové dispozice.....	199
7.3.7. Tzv. „dvorcový typ“ hradu	201
7.3.8. Donjonový typ či typ hradu s obytnou věží	203
7.3.9. Hrad s plášťovou zdí	212
7.3.10. Kastely, problematika tzv. středoevropského kastelu	220
7.3.11. Hrady se štítovou zdí	231
7.3.12. Hrady dvoupalcové dispozice	233
7.3.13. Ganerbenburg.....	239
7.3.14. Blokovaná dispozice hradu.....	242
7.3.15. Hrady doby Václava IV.....	244
7.3.16. Hrad Karlštejn	246
7.3.17. Hrady determinované zvláštními přírodními podmínkami, v kterých byly vybudovány a které obvykle nelze přiřadit k běžným hradním typům.....	248
7.3.17.1. Skalní hrady	248
7.3.17.2. Jeskynní hrady.....	248

KAPITOLA VIII.

Život na středověkém hradě	250
8.1. Základní faktory ovlivňují život na středověkém hradě.....	250
8.1.1. Poloha hradu.....	250
8.1.2. Teplotní poměry	250
8.1.3. Osvětlení obytných místností.....	254
8.1.4. Hygienické poměry	254
8.2. Osobní věci majitelů hradu a jejich služebnictva	256
8.3. Zásobování vodou	257
8.4. Hradní kuchyně.....	257
8.5. Hradní kaple.....	259
8.6. Vybavení hradních interiérů	260

8.7. Hospodářské zázemí hradu.....	260
8.8. Dobývání hradu	262

KAPITOLA IX.

Vznik a vývoj tvrzí.....	266
9.1. Okolnosti vzniku tvrzí	266
9.2. Vývoj studia tvrzí	267
9.3. Tvrz v písemných pramenech.....	270
9.4. Nejstarší typy sídel nižší šlechty.....	271
9.4.1. Sídla u emporových (tribunových kostelů).....	271
9.4.2. Tzv. výšinný hrádek.....	273
9.4.3. Tvrz typu „motte“ (německy Turmhügel, Hausberg, počestěné mota)	276
9.5. Rozdělení tvrzí podle uspořádání zástavby	281
9.5.1. Tvrze s obvodovou zástavbou	282
9.5.2. Tvrze s volně stojící stavbou (palácem, věží) ve středu opevněné plochy.....	287
9.6. Tvrze v době pozdní gotiky.....	293

KAPITOLA X.

Vývoj hradů v době husitské a pohusitské	297
10.1. Nová vojenská technika jako základní příčina změny podoby hradů.....	297
10.2. Novostavby hradů.....	298
10.3. Úpravy starších hradních staveb v 15. století.....	304
10.3.1. Vznik pásů hradeb kolem staršího jádra hradu.....	304
10.3.2. Budování rozsáhlých předhradí před ostrožnými hrady.....	307
10.3.3. Zesilování hradních bran.....	309
10.3.4. Externí fortifikace – vysunutá a předsunutá opevnění.....	310
10.3.4.1. Charakteristika.....	310
10.3.4.2. Vysunutá opevnění	310
10.3.4.3. Předsunutá opevnění.....	313
10.3.4.3.1. Na šíji, kterou místo hradu souviselo s okolím, často v místech vyšších než je místo samotného hradu	313
10.3.4.3.2. Na návrší v okolí hradu	314
10.3.4.3.3. Na okraji pláně, s kterou souvisí areál hradu.....	315
10.3.4.3.4. Předsunutá opevnění u přístupových cest	318
10.3.5. Obléhačí stanoviště	318
10.3.6. Budování štítových zdí.....	319
10.3.7. Budování opevněných koridorů (rukávů) ztěžujících útočnickovi přístup k branám	321
10.3.8. Přechod od gotické fortifikační architektury k renesančním pevnostním stavbám	321
10.3.9. Změny v obytných částech hradu	325
10.4. Složitě hradní dispozice	327
10.5. Vývoj hradní architektury na Slovensku v 15. století	331

KAPITOLA XI.

Sídla středověkých společenských elit v období renesance	336
11.1. Vliv renesance na podobu šlechtických sídel.....	336
11.2. Počátky pevností.....	336
11.3. K problematice pronikání renesance do střední Evropy.....	341
11.3.1. Renesance v Uhrách.....	341
11.3.2. Počátky renesance na Moravě a ve Slezsku.....	364
11.3.3. Počátky renesančních šlechtických sídel v Čechách.....	366
11.3.3.1. Pozdní pronikání renesance do Čech.....	366
11.3.3.2. První průniky renesance do Čech.....	366
11.3.3.3. Důsledky cesty představitelů české šlechty do Jasnova v roce 1551.....	369
11.3.3.4. Pronikání tzv. severské renesance do Čech.....	369
11.4. Renesanční zámecká architektura v českých zemích v 2. polovině 16. a na počátku 17. století.....	370
11.5. Přestavba klášterů na zámky.....	381
11.6. Renesanční sídla nižší šlechty.....	382
11.7. Renesanční letohrádky jako doplňky šlechtických sídel.....	384

KAPITOLA XII.

Sídla společenských elit v době baroka	387
12.1. Charakteristika barokního šlechtického sídla.....	387
12.2. Typy barokních šlechtických sídel.....	388
12.2.1. Tzv. italská zámecká dispozice.....	386
12.2.2. Zámecká dispozice s jedním sníženým křídlem (obvykle vstupním).....	393
12.2.3. Tzv. francouzská či podkovovitá dispozice.....	394
12.2.4. Zámky francouzské (podkovovité) dispozice s výrazně souměrnými čestnými dvory.....	398
12.2.5. Obdélníkové zámecké stavby souměrné kolem středního rizalitu.....	403
12.2.6. Zdůraznění významných zámeckých interiérů (hlavní sál, kaple) v exteriéru stavby.....	404
12.3. Barokní sídla nižší šlechty.....	412
12.4. Barokní letohrádky a lovecké zámky.....	416
12.5. Osudy hradů v době baroka.....	423
12.6. Barokní pevnosti.....	425

Kapitola XIII.

Sídla středověkých společenských elit v období klasicismu	433
13.1. Charakteristika klasicismu.....	433
13.2. Klasicistické šlechtické sídlo.....	437
13.2.1. Charakteristika.....	437
13.2.2. Novostavby šlechtických sídel v českých zemích.....	437
13.2.3. Význačnější klasicistické přestavby starších objektů.....	441
13.2.4. Klasicistická úprava okolí zámků, anglické parky s různými drobnými stavbami.....	445
13.2.5. Přestavby klášterů na šlechtická sídla.....	453
13.3. Klasicismus a šlechtická sídla na Slovensku.....	454

KAPITOLA XIV.

Sídla společenských elit v době romantismu	464
14.1. Charakteristika romantismu	464
14.2. Vztah ke středověkým hradům v době romantismu.....	465
14.3. Pronikání romantické architektury do podoby šlechtických sídel v našich zemích.....	466
14.3.1. Stavby budované na počátku 19. století ještě v těsné návaznosti na klasicismus.....	467
14.3.2. Rozvoj romantické architektury ve 40.– 70. letech 19. století	468
14.3.3. Šlechtická sídla vybudovaná v tzv. Novoromantismu	485
14.4. Projevy romantismu na Slovensku	488
14.4.1. Zvláštnosti romantismu v Uhrách.....	488
14.4.2. Romantická šlechtická sídla na Slovensku	489
14.4.3. Romantické přestavby slovenských hradů	491
14.4.4. Budoivání rodových muzeí na slovenských hradech.....	495

KAPITOLA XV.

Sídla společenských elit v 2. polovině 19. století, využití napodobenin některých historických stavebních slohů v jejich vývoji.....	496
15.1. Charakteristika doby	496
15.2. Zásady památkové péče a jejich aplikace na oblast šlechtických sídel	497
15.2.1. Způsoby památkové obnovy šlechtických sídel	497
15.2.2. Úpravy hradních zřícenin	498
15.3. Úpravy šlechtických sídel v pseudohistorických slozích.....	499
15.3.1. Pseudorenesanční novostavby a úpravy šlechtických sídel v českých zemích	499
15.3.2. Pseudobarokní novostavby a úpravy šlechtických sídel v českých zemích	505
15.4. Secese a šlechtická sídla.....	507
15.5. Tzv. tyrolský či švýcarský sloh	512
15.6. Kubismus a nový zámek v Ratboři u Kolína.....	514
15.7. Vývoj šlechtického sídla na Slovensku v 2. polovině 19. století.....	514
15.7.1. Charakteristika uherské architektury 2. poloviny 19. století.....	514
15.7.2. Stavby doznívajícího klasicismu (neoklasicismus)	516
15.7.3. Pseudobarokní šlechtická sídla	518
15.7.4. Eklekticismus ve slovenské zámecké architektuře	520
15.7.5. Stavby v tzv. maďarské secesi.....	523
15.7.6. Uherské lovecké zámky.....	524

KAPITOLA XVI.

Osudy sídel středověkých společenských elit ve 20. století.....	527
16.1. Sídla středověkých společenských elit a 20. století.....	527
16.2. 20. století a sídla středověkých společenských elit v našich zemích.....	528
16.2.1. Konec I. světové války a šlechtická sídla.....	528
16.2.2. Období okupace a šlechtická sídla	531

16.2.3. Sídla středověkých společenských elit v bývalém Česko- slovensku po roce 1945	532
16.2.3.1. Konfiskace německého majetku	532
16.2.3.2. Zábory šlechtického majetku po únoru 1948....	532
16.3. Využití šlechtických sídel po roce 1945 a 1948	532
16.4. Památková péče a sídla středověkých elit po roce 1945 a 1948.....	536
16.5. Šlechtická sídla a rok 1989	537
Seznam zkratk	541
Prameny vyobrazení použitých v textu	542
Rejstřík jmen	562
Rejstřík míst	580
Úpravy během tisku	609
Obsah	610